

Civilisation: a social system

Цивилизацията: социална система

Loretta Parashkevova
Лоретта Парашкевова

Abstract: The purpose of the present paper is to comment the civilization as a social system. The author traces the relation between civilizations – structure of civilization – civilization development in the time and space.

Key-words: civilization, country, global civilization, world civilization, local civilization, civilization structure, genotype, system

I. РЕЗЮМЕ

Днес, в началото на XXI век въпросът за цивилизацията, за тяхната същност и за историческия им път, за тяхното бъдеще и взаимоотношенията между тях е един от основните проблеми и в социално-икономическия и политическия живот на планетата, и в обществените науки. И това не е случайно. На границата между вековете и хилядолетията, човечеството, разбирано като глобална цивилизация, преживява един от най-сложните и противоречивите, богати на неочаквани обрати периоди в своето развитие. Мнозина твърдят, че днес се рушат основите на преобладаващата през последните столетия индустриална цивилизация и се полагат основите на бъдещата цивилизация.

Синтезът на постиженията на изследователите и учените, изминали дългия и противоречив път на формиране и развитие на цивилизационната теория позволява да се изведат понятията, използвани в настоящето изследване, като се следва логиката на преход от едно към друго понятие:

✓ Съдържание на понятието цивилизация, проявление на цивилизацията в три измерения – глобална цивилизация, световни и локални цивилизации [8; 11, с. 80].

✓ Структура на цивилизацията, последователност и взаимовръзка на елементите, които ги съставят, цивилизационна пирамида.

✓ Развитие на цивилизацията във времето, трансформация на цивилизацията по етапи на жизнения им цикъл.

✓ Разгръщане на цивилизацията в пространството, излизане извън рамките на *Ойкумена* и поетапно разпространение на цивилизацията в населената част на *Земята*.

✓ Цивилизационен подход към историята и бъдещето на обществото и държавите.

II. ТЕОРЕТИЧНАТА ДИСКУСИЯ

II.1. СЪЩНОСТ НА ЦИВИЛИЗАЦИЯТА

Съществуващите, днес, тенденции на световното развитие дават основание да се говори за трансформация на различните цивилизации, създадени в условията на фрагментарния свят, по посока на *единната глобална цивилизация*. Подобна постановка на въпроса все още не е общоприета и има както своите привърженици, така и противници.

Оживените дискусии, и днес, продължават да се водят по редица принципни въпроси, които е необходимо да се уточнят.

В частност, какво представлява цивилизацията и как това понятие отразява съвременните реалности? Как понятието цивилизация се съотнася с понятията култура и обществено-икономическа формация?

Доколко цивилизационният подход към историческото развитие се съгласува с формационния (*К. Маркс (K. Marx)*) или културологическия (*О. Шпенглер (O. Spengler)*)?

Доколко обосновано е наред с традиционното разбиране на термина цивилизация да се говори за изграждане на хиперцивизационни структури, отразяващи глобалните тенденции за развитие на съвременния свят и т.н.?

Вижданията на различните автори за делението на човешката история могат да се обобщят, например, по следния начин:

✓ Дивачество-варварство-цивилизация (*Морган (Morgan)*).

✓ Древноизточна цивилизация – Гръцка цивилизация – Средноземноморска (Римска) цивилизация – Западна (Европейска) цивилизация – Световна експанзия на Западната цивилизация (много автори).

✓ Концепция за свещената история на *Августин Блаженни (Blessed Augustine)* (354-430 г. н.е.)

✓ Марксистка теория за обществено-икономическите формации (*К. Маркс (K. Marx)*).

✓ Културологична теория на *Шпенглер (Spengler)*;

✓ Цивилизационно разделение на историята според *Тойнби (Toynbee)*.

✓ Теория за стadiите на икономическия растеж (*У. Ростов (Walt Rostow)*) и др.

Цивилизацията е висша форма на организация и развитие на човешкото общество, висша и в логически, и в исторически план. Обществото като съвкупност от взаимосвързани, взаимодействащи си личности се състои от редица йерархически равнища [8] (*фиг. 1*).

Анализът на подходите, конфигуриращи различни схеми за разбиране на цивилизацията позволява да бъдат направени следните обобщения [8; 9; 10; 11; 12; 13; 15]:

1. Цивилизацията е определена характеристика на обществото, тя е социална система на определен етап на развитие, конфигурира от различни елементи (подсистеми), политическа, икономическа, културна, социална, между които се установяват съответстващи на дадения тип общество форми на отношения, и се формират механизми за тяхното управление.

2. Цивилизацията е общество, което е организирано по определени юридически закони и норми на морала, насочени към осигуряване на основните права на личността, в това число право на живот, свобода, собственост и равенство на всички пред закона.

3. Цивилизацията може да се определи като съвременен тип на организация на обществения живот, който е достигнат в икономически развитите страни, където съществува високо равнище на производство,

основано на високите технологии.

4. Понятието цивилизация акумулира резултатите на научно-техническия прогрес и материалната човешка дейност, и в този смисъл тя често се асоциира с постиженията на материалната култура.

5. Цивилизацията предполага определено равнище на развитие на светогледа, в който значителна роля играят религиозните вярвания, в частност, т.н. световни религии като системи за социокултурно регулиране.

В тази разработка цивилизацията се разглежда като обективна реалност съществуваща в три измерения, свързани помежду си както по съдържание, така и в пространството и във времето: *глобална, световни и локални цивилизации*.

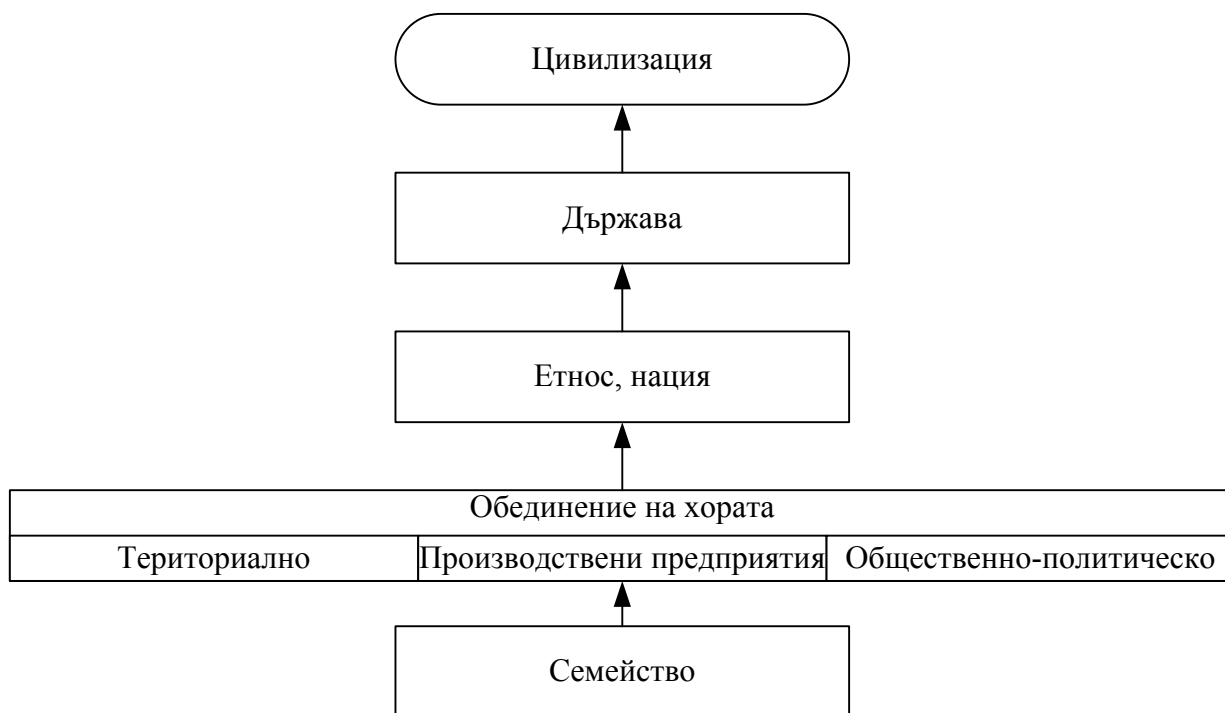
Локалната цивилизация е словосъчетание, което се използва за обозначаване на една или друга социална система, разглеждана в контекста на нейното цивилизационно развитие, когато размерите на тази система не излизат извън рамките на отделна държава или ограничена територия, на

която живеят различни етноси, свързани с обща съдба, култура, икономика, политика и т.н.

Световната цивилизация е словосъчетание, което акцентира вниманието на факта, че цивилизацията се е разпространила върху целия свят в определен исторически момент. Понятието свят се употребява тук в значението планетата Земя като цяло в определен етап на човешкото развитие.

Първото измерение визира общочовешката, *глобална цивилизация*. Това е словосъчетание, което свързва представата за цивилизацията като явление, имащо глобален планетарен характер, т.е. обхващащо цялото земно кълбо.

Глобалната цивилизация изразява единството на човешкия род от времето, когато човекът преминава от присвояващо (събиране на треви и плодове, лов, риболов) към произвеждащо (скотовъдство, земеделие) стопанство, до наши дни.

Фиг. 1. Йерархична структура на обществото

Първото равнище в организацията на обществото, фундаментът върху който се изгражда неговата структура е *семейството*. Семейството (домакинството) гарантира възпроизводството на човека, то формира неговия биосоциален генотип и потребява част от създадения в реалната икономика краен продукт. Много социолози смятат, че разпадането на семейството, намаляването на неговата роля в обществото е признак на кризата, обхванала обществото и цялата цивилизация [1; 2].

Второто равнище визира *организациите, в които се обединяват хората*. Хората се обединяват в различен по характер и обхват групи, за да могат да живеят съвместно (села, градове), или да осъществяват съвместна дейност в това число и производствена (предприятия, организации) или се включват в организации, за да провеждат заедно обществено-политическа

дейност, отговаряща на техните ценности и интереси (профсъюзи, политически партии и т.н.) [3].

На трето равнище са *нациите*. Тези форми на обединение на хората, които живеят на повече или по-малко обширна територия, се различават по характер, но имат сходни структуриращи признаци – общ език, начин на живот, традиции, исторически опит, религия [5; 10].

Четвъртото равнище – *държавата*, обединяваща няколко етноса или нации и притежаваща характерни, общопризнати институции – граница, държавна, политическа и военна власт, гражданство, икономическо и културно пространство, своя истори [13].

Висшето равнище в структурата на обществото е *цивилизацията*, обединяваща човечеството, намиращо се на определен етап на развитие. Цивилизациите могат да съвпадат с границите на държавите, но това не винаги е

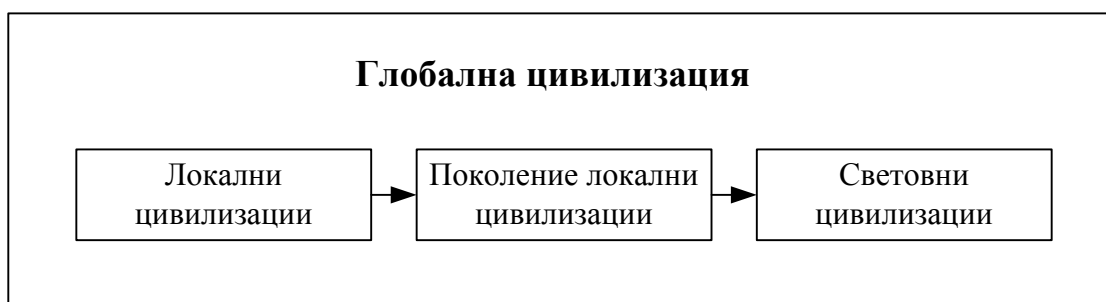
валидно. Ядрото на цивилизацията, нейната същност се дефинира от системата от ценности, изработена и подкрепена от историческия опит, от общите или от близките условия за съществуване и развитие на човешките организации [8; 9].

Цивилизацията могат да бъдат разгледани в пространствено-времеви разрез (фиг. 2):

1. **Глобалната цивилизация** обединява цялото човечество. Човечеството предствлява социална метасистема, която се развива по определен жизнен цикъл. Глобалната цивилизация представлява тази значителна част от социалната метасистема (или цялата социална метасистема), която е достигнала равнище на цивилизационно развитие и преминала определени етапи от жизнения си цикъл.

2. **Локалните цивилизации** са важни елементи на глобалното общество, които се различават по конфигуриращата ги система от цивилизационни ценности, по условията за обединение на социума, неговия живот и дейност, по историческия си опит. Те преминават и през определени етапи на историческия си жизнен път, като инициират генерирането на поколения локални цивилизации, които се редуват. Всяко поколение изминава етапите от жизнения цикъл на цивилизацията.

3. **Световните цивилизации** са големи етапи в развитието на глобалната цивилизация и циклите на поколенията локални цивилизации. Те визират определени епохи в развитието на човечеството като единна метасистема [8; 11].

Фиг. 2. Цивилизацията в пространствено-времеви разрез

Всеки от изброените видове цивилизации изпълнява свои функции в процеса на формиране и динамика на цивилизацията. В началния ѝ етап (след неолитната революция), глобалната цивилизация се формира на тясна териториална ивица от планетата *Земя* (около *Екватора*, където природните условия за живот са най-благоприятни). Териториалното пространство за съществуване и развитие на цивилизацията постепенно се разширява и в определен исторически момент започва процесът на диференциация, водещ до създаване на локалните цивилизации. С течение на времето броят на локалните цивилизации се увеличава, а съставът им се променя в общия исторически поток на динамиката на глобалната цивилизация. Системата от цивилизации непрекъснато еволюира, като периодично преминава на качествено нови равнища в своето развитие, изразяващи се в смяната на световните цивилизации и поколенията локални цивилизации.

Значителна част от изследователите коментират цивилизацията като саморегулиращ се, развиващ се организъм, който се ражда, преминава определени етапи от жизнения си цикъл и, в крайна сметка, загиба. Така, цялото човечество се възприема като съвкупност от отделно взети организми, социални системи, а тяхната история дефинира и историята на глобалната цивилизация, която се оказва в този случай разбита на части и изглежда дискретно, фрагментарно. Такъв подход достатъчно ясно е формулиран от известния руски философ *А. Зиновиев*, който пише: "Цивилизацията е историческо явление. Тя възниква, развива се, усъвършенства се, променя се и загиба, – пише той. – Тя възниква и се развива при определени условия, сред които са организациите на хората, степента на тяхната сложност, състоянието на материалната култура, качеството на човешкия материал, възможностите за автономно съществуване на сравнително големи региони продължително време и т.н." [6; с. 27]. За такива дискретни, локални цивилизации пише и *Ю.*

Яковец: "Локалните цивилизации изразяват културно-историческите, етническите, религиозните, икономико-географските особености на отделна страна, групи страни, етноси, свързани с обща съдба, отразяващи и пречупващи ритъма на общоисторическия прогрес, ту оказвайки се в неговия епицентър, ту отдалечавайки се от него" [15; с. 42].

II.2. ЦИВИЛИЗАЦИОННАТА ПИРАМИДА

Цивилизацията е сложна, многослойна социална система, организъм от висш порядък. Структурата на цивилизацията е йерархична и може да се представи във вид на *цивилизационна пирамида*, състояща се от няколко равнища (по подобие на пирамидата на потребностите на *Ейбрахам Маслоу (Abraham Maslow)* (фиг. 3.).

Най-високото равнище на пирамидата организира *духовната сфера*, създаваща и предаваща от поколение на поколение системата от цивилизационни ценности, а това е главното, което отличава една цивилизация от друга.

Духовната сфера може да се разглежда като система, включваща подсистеми като:

- ✓ *Наука* – равнище на познание на закономерностите на природата и обществото, система от умения, които определят динамиката на развитие не само на технологическия, икономическия и екологическия начини на производство, но и на социално-политическото устройство на обществото.

- ✓ *Култура* – естетическо възприемане на природата и обществото, тяхната хармония в динамика.

- ✓ *Образование* – система от начини за предаване на натрупаните знания и опит, на научното и културното наследство, позволяващи на подрастващото поколение да възприема социалния генотип (на цивилизацията). Образователната система играе значима роля за адаптация

на цивилизацията към околния свят и към промените в него. Същевременно, тя определя и част от условията, позволяващи цивилизацията да се развива устойчиво във времето и пространството дори и при бифуркации, която биха могли да я отклонят от траекторията ѝ на движение.

✓ *Етика* – система от правила за поведението на човека в обществото, нравствени оценки на действията на индивида и човешките организации, независимо от степента на тяхната сложност (семейство, професионална или политическа

организация, държава и др.) и/или изпълнявани функции; оценка на спазване на нормите на човешкия живот.

✓ *Религия* – представа на човека и обществото за света, система от цели и мотивация на дейността на хората и организациите, в които те са включени въз основа на техните етически норми и взаимоотношения с други конфесии.

	ОБЩЕСТВЕННО СЪЗНАНИЕ (ДУХОВЕН СВЯТ)				
наука	култура	образование	морал	религия	
	СОЦИАЛНО – ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ				
социални	национални	политически	държавни	правни	
	ИКОНОМИЧЕСКИ НАЧИН НА ПРОИЗВОДСТВО				
структура на възпроизводство	форма на собственост	обмен	разпределение	икономическо управление	
	ТЕХНОЛОГИЧЕСКИ НАЧИН НА ПРОИЗВОДСТВО				
средства на труда	източници на енергия	предмет на труда	природни ресурси	технологии	организация на производството
	ЧОВЕК, СЕМЕЙСТВО, НАСЕЛЕНИЕ				
потребности	способности	знания	навици (умения)	интереси (желания)	воля

Фиг. 3. Цивилизационна пирамида

Всички тези системи и образуващи ги елементи са тясно свързани и преплетени, те се различават от цивилизация към цивилизация, променят се от епоха към епоха.

По-ниското равнище е заето от *социално-политическия строй*, характеризира се с формите и начините за обединение и диференциация на хората по големи социални групи (социална стратификация), етническа и национална принадлежност, форми на политическа дейност, държавно-правно устройство. Социално-политическият ред се променя периодично, най-често в резултат на кризи, войни и революции.

Третото равнище включва *икономиката и пазара*, чиито основни институции са:

✓ Формите на *собственост*, начинът на присвояване на потребителските и индустриалните продукти.

✓ Начините на *разпределение* на произведения (включително добавен) продукт между различните социални групи.

✓ Формите на *обмен*, развитие на пазара и неговите категории (пари, цена, кредит и т.н.).

✓ Динамиката на *структурата на икономиката* по функционален признак на произвежданата продукция и по други критерии.

✓ Формите и методи за *управление* на икономическата дейност (в това число и от държавата).

Съставът и характерът на икономическото равнище в голяма степен зависи от следващото ниво, определящо *технологичния начин на производство*. *Технологичният начин на производство* включва следните елементи:

✓ *Индустриални продукти* – природни и преминали обработка продукти; системи от машини и оборудване, сгради, съоръжения, транспортна инфраструктура и др.

✓ *Източници на енергия* – както в производствената дейност, така и в бита.

✓ *Технологии*, начини на съединяване на работната сила с индустриалните продукти чрез общественото, отрасловото и професионалното *разделение на труда* в процеса на производствената дейност.

✓ Форми за *организация на производството*, неговата специализация, концентрация, кооперация, диверсификация.

✓ Структура на *предприемаческата дейност* по: 1) развивани индустрии, доминиране на определени отрасли в различни етапи на развитие на държавите и цивилизациите; 2) размер на производствените организации – големи (от англ. ез. – *big enterprises (bigness)*), малки и средни предприятия (от англ. ез. – *small and medium sized enterprises*

(SMEs); 3) форми на взаимодействия между тях – аутсорсинг (от англ. ез. – *outsourcing*), франчайзинг (от англ. ез. – *franchising*), субконтрактинг (от англ. ез. – *subcontracting*), толинг (от англ. ез. – *tolling*), клъстеринг (от англ. ез. – *clustering*).

Конфигурацията от изброените по-горе елементи дефинира равнището на ефективност на производството, както и степента на удовлетвореност на потребителите – крайни или индустриални.

Фундаментът на цивилизационната пирамида е *населението* (неговата демография) – численост, темпове на динамика (раждаемост, смъртност, естествен прираст), състав на семейството, възрастова и полова структура, миграция, нужди и потребности и степен на тяхното удовлетворяване (равнище и качество на живот). Това равнище демонстрира крайните резултати от функционирането и динамиката на цивилизациите и социално-икономическата политика на държавите.

Но под това равнище има още едно, което определя външните условия за функциониране на цивилизациите и държавите – *природата и екологията*: мащаб, територия на разпространение на цивилизацията, климатични условия, плътност на населението (демографско влияние върху природната среда), осигуряване с природни ресурси, степен на замърсяване на околната среда и намеса на човека в биосферните процеси. Следователно, това цивилизационно равнище очертава зоната на взаимодействие между природата и цивилизацията (човека, групите и организациите от хора, в т.ч. държавите), зоната на тяхната коеволюция [7].

Както се вижда, всяко цивилизационно равнище има своя структура и изпълнява определени функции. Цивилизационните равнища постоянно си взаимодействат и съгласувано, синхронно се трансформират, изразявайки както твърдят *Б. Кузик* и *Ю. Яковец* действието на *Закона за пропорционалност на структурата и динамиката на цивилизациите* [8]. Историята на човешката цивилизация доказва, че нарушаването на този закон, несинхронността на релациите между равнищата на цивилизационната пирамида понижава ефективността на цивилизационната система, а в преходните епохи може да доведе и до нейното разрушаване или преминаване на по-ниско качествено равнище. Но освен този закон, чието спазване, безспорно, гарантира необходимите условия за запазване и осигуряване на стабилността на цивилизационния генотип би следвало да се дефинират още два. Първият, следва да допълни с конфигурирането на достатъчните условия за осигуряване на *овладяна трансформация на цивилизационния генотип*, закона за пропорционалност на цивилизационната структура, защото това би довело до балансирано развитие на цивилизациите. Вторият – *Закон за синхронизацията на исторически събития*, засягащи различни локалните цивилизации в рамките на световните цивилизации. Законът на синхронизираното, но не тъждествено развитие на локалните цивилизации би обяснил възприемчивостта на някои характерни черти на цивилизационния генотип между локалните цивилизации.

II.3. РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ЦИВИЛИЗАЦИЯТА ВЪВ ВРЕМЕТО И ПРОСТРАНСТВОТО

Цивилизацията е подвижна, тя постоянно се развива във времето и пространството. Динамиката ѝ във времето може да се проследи поне в три аспекта.

Като всяка социална система, цивилизацията има свой **жизнен цикъл**, който се състои от няколко етапа: *зараждане*, *изграждане* в епицентъра, *разпространение* (в пространството) и *усъвършенстване* по структура; *зрялост*, реализация на потенциала; *криза*, упадък; остатъчно, *реликтовото състояние* в следващия етап на развитие на обществото, в новата цивилизационна система.

Глобалната цивилизация, както и световните и локалните цивилизации имат свои жизненни цикли. Но не всички локални цивилизации изминават всички етапи на жизнения си цикъл, разгръщайки се напълно във времето. Цикълът на развитие на някои от тях се прекъсва по силата на природни катастрофи (например, минойската цивилизация или легендарната

Атлантида (Atlantis) [18] или при сблъсъци с други култури (цивилизациите на *Централна* и *Южна Америка* преди *Колумб*, скитската протоцивилизация). Други цивилизации преминават в етап спад поради политически причини. Дали цивилизацията ще успее да премине отново в фаза на растеж (и по този начин да осъществи гребеновиден жизнен цикъл) зависи от сложната система от елементи, образуващи нейния генотип (т.е. от обективни причини), както и от способността на управляващия държавата (или държавите, в зависимост от локалната цивилизация) елит да диагностицира не само генезиса на бифуркациите, но и проявлението им във времето и пространството и да реализира трансформационния преход.

Динамиката на цивилизациите във времето се изразява в периодичната смяна на поколенията локални цивилизации, променящи се по своя характер и състав. Първото поколение локални цивилизации се появява в края на IV-началото на III хил. пр.н.е., когато завършва формирането на цивилизационната пирамида и се изгражда социално-политическото равнище (появяват се класите, държавата, правото) и радикално се променя икономическото равнище (възниква частната собственост и пазарът с присъщите му институции). В продължение на пет-шест хилядолетия, локалните цивилизации се редуват, следват една след друга, и на границата на XXI в. започва формирането на поредното *нето поколение* локални цивилизации.

Глобалната цивилизация се разгръща във времето чрез смяната на световните цивилизации, започвайки от времето на неолитната революция, формирането на произвеждащо стопанство и постепенното усложняване на структурата на обществото. Първите четири хилядолетия от този период дефинират съществуването на т.н. *неолитната световна цивилизация* [8; 11], въпреки че това е по-скоро протоцивилизация, в зародишен, непълен състав на цивилизационната пирамида. Едва на следващия етап, при формирането на първото поколение локални цивилизации и изграждането на всички равнища на цивилизационната пирамида може да се твърди за съществуването на първата световна цивилизация и наченки на създаването на глобалната цивилизация. През хилядолетията се развиват последователно: раннокласовата, античната, средновековната, ранно-индустриалната и индустриалната световни цивилизации [8]. В края на XX в. идва времето за формиране и на постиндустриалната цивилизация, и този ритъм на развитие ще продължи и в бъдеще.

Но динамиката на глобалната цивилизация във времето се реализира не само с развитието на световните и локалните цивилизации и техните поколения, съществува още една трансформация на глобалната цивилизация във времето – смяната на историческо-цивизационните суперцикли, обединяващи триадите от световни цивилизации и едно-две поколения локални цивилизации.

Суперцикълът е най-големият от елементите на времевата динамика на цивилизациите. Първият исторически суперцикъл (края на IV хил. пр.н.е. – средата на I хил. н.е.) обединява неолитната, раннокласовата и античната световни цивилизации и съответно първото и второто поколения локални цивилизации. Вторият исторически суперцикъл (VI-XX в.) включва средновековната, ранноиндустриалната и индустриалната световни цивилизации и третото-четвъртото поколения локални цивилизации. Третият суперцикъл започва в началото на XXI в. и днес е известен само първият му етап – постиндустриалната световна цивилизация и петото поколение локални цивилизации, които са в процес на формиране. Изследването на историята на цивилизациите потвърди извода на много изследователи за закономерността на ускоряване на историческото време. Всяка поредна стъпка в историята на цивилизациите (световни, поколения от локални) се характеризира с по-

кратък жизнен цикъл, предполага ускоряване на темпа на историческия прогрес, както и ускоряване на пулса на цикличната динамика на обществото. Ако времето пространство на първите световни цивилизации и поколения локални цивилизации обхваща няколко хилядолетия, то следващите отнемат само няколко столетия. Тази тенденция, вероятно, ще се запази и за бъдеще.

Историята на цивилизацията започва, преди хиляди години, на сравнително малко парче суша на север от екватора в афро-евразийския континент и на север и юг от екватора в Америка. Останалата населена част от Земята (*Ойкумена*) се намира в предцивилизационен етап на развитие, а огромни територии са необитаеми.

Етап след етап, (световна) цивилизация след цивилизация, цивилизационното пространство се разширява, връзките между отделните локални цивилизации се задълбочават и укрепват. Процесът е подпомогнат от развитието на транспортните пътища (речни, морски, сухопътни), появата на нови средства за придвижване – коне и камили, речни и морски съдове, локомотиви и пароходи, автомобили и самолети. В края на епохата на *Великите географски открития* (в периода на ранноиндустриалната цивилизация) територията на Земята (с изключение на *Антарктида*, някои райони на *Крайния Север*, отделни части на тропическите гори и пустини) се обединява в глобалното цивилизационно пространство. Цивилизационното пространство обхваща цялата *Ойкумена* и в края на индустриалната цивилизация излиза извън границите на планетата – започва усвояването на *Космоса*.

Но разпространението на цивилизацията по Земята не е равномерно. Както твърди *Мак-Нил (McNeil)*, в някои точки на планетата процесът се развива по-интензивно, генерираната цивилизационна енергия създава цивилизации-лидери на социално-икономическото развитие [12]. Например, западноевропейската цивилизация през XVIII-XIX в. явно се откъсва от останалото човечество и поема ролята на лидер. Според *А. Maddison (А. Медисън)*, нарастващият икономически растеж става възможен благодарение на факта, че *Западът* осъзнава способността на човека да преобразува и дори да подчини силите на природата. Създаването на благоприятни обществени условия се превръща в необходимо условие за реализиране на способностите на човека-предприемач.

Значителна част от изследователите коментират цивилизацията като саморегулиращ се, развиващ се организъм, който се ражда, преминава определени етапи от жизнения си цикъл и, в крайна сметка, загива. Така, цялото човечество се възприема като съвкупност от отделно взети организми, социални системи, а тяхната история дефинира и историята на глобалната цивилизация, която се оказва в този случай разбита на части и изглежда дискретно, фрагментарно. Такъв подход достатъчно ясно е формулиран от известния руски философ *А. Зиновиев*, който пише: “Цивилизацията е историческо явление. Тя възниква, развива се, усъвършенства се, променя се и загива, – пише той. – Тя възниква и се развива при определени условия, сред които са организациите на хората, степента на тяхната сложност, състоянието на материалната култура, качеството на човешкия материал, възможностите за автономно съществуване на сравнително големи региони продължително време и т.н.” [6]. За такива дискретни, локални цивилизации пише и *Ю. Яковец*: “Локалните цивилизации изразяват културно-историческите, етническите, религиозните, икономико-географските особености на отделна страна, групи страни, етноси, свързани с обща съдба, отразяващи и пречупващи ритъма на общоисторическия прогрес, ту оказвайки се в неговия епицентър, ту отдалечавайки се от него” [15].

След тях са (във втория ешелон) близките по равнище на развитие държави. В периферията се намират изоставашите цивилизации, които със закъснение (един-два ритъма) изминават етапите на цивилизационната динамика. В четвъртия ешелон са социално-икономически и политически слабите цивилизации и страни, които без външна помощ (*ООН*, регионалните икономически обединения, водещите локални цивилизации) едва ли са способни да излязат от блатото на тоталното изоставане [4].

Следователно, територията на Земята, глобалното цивилизационно пространство през всеки период от време може да се асоциира с пъзел, чийто отделни парченца, цивилизацията, се намират в различни етапи на развитие и въпреки това са свързани помежду си. Пъзелът се променя в зависимост от времето и факторите на външната среда: едни или други цивилизации се развиват по-интензивно и се превръщат в лидери на цивилизационния прогрес, а други изостават и преминават във втория или в третия социално-икономически ешелон.

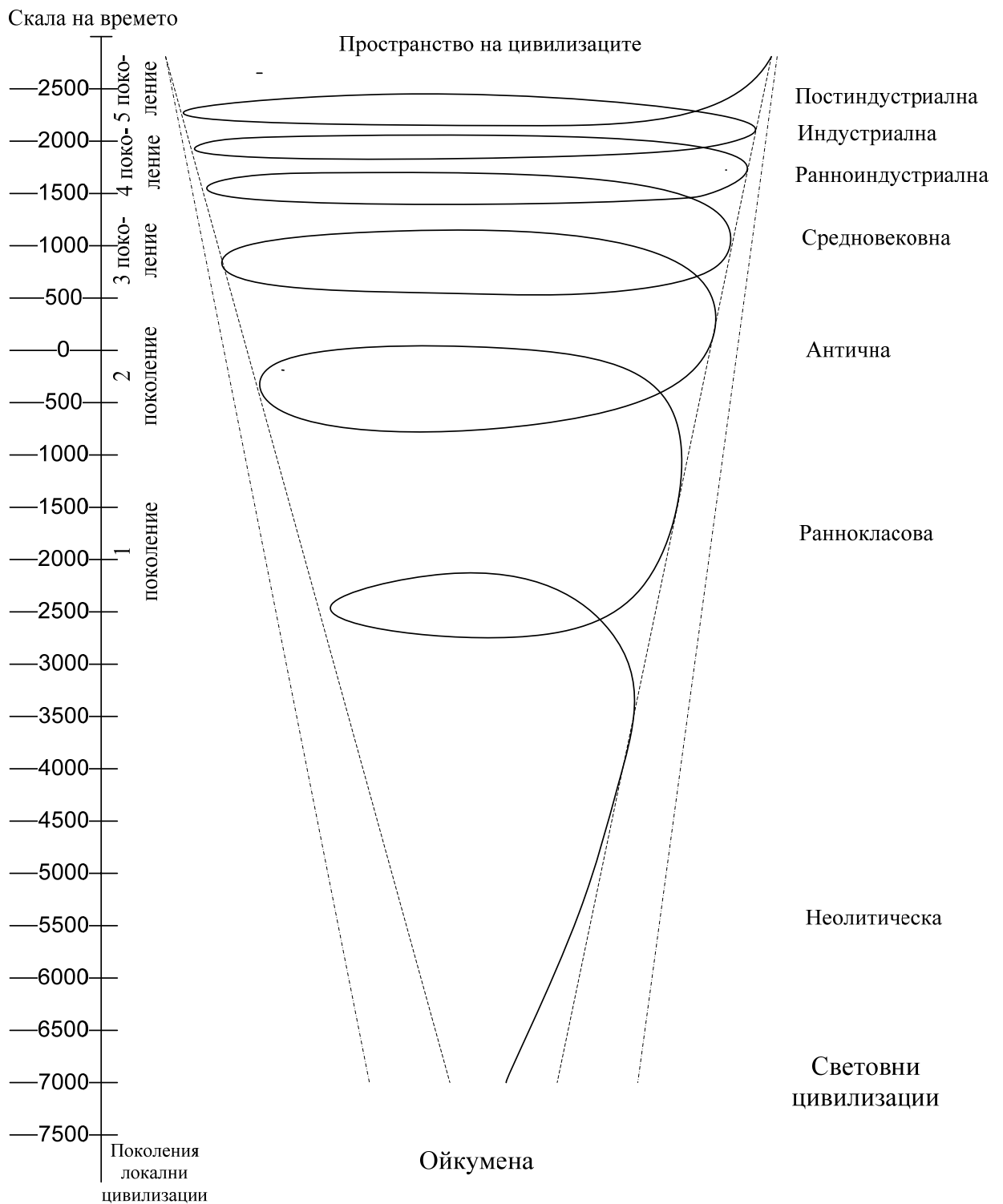
Единството на пространствено-времевата динамика на цивилизацията може да се представи във вид на спирала на цивилизационния прогрес по аналогия на спиралата на движението на *Хегел (Hegel)* (фиг. 4.), чиито кръгове се разширяват в пространството и се променят във времето [8; 11]. Този модел акумулира постиженията на циклично-възновите теории за динамиката на социалните системи, теории, разгледани в предходното изложение.

Първият кръг на спиралата очертава жизнения цикъл на неолитната цивилизация. По продължителност той е най-големият, отнема (в епицентъра (т.е. най-развития социум) повече от четири и половина хилядолетия – почти половината от историческото време. Неолитическата цивилизация включва времето, когато започва да се формира генотипът на цивилизацията (цивилизационен код) и да се очертават рамките на цивилизационната структура и нейните равнища.

Вторият кръг стартира през втората половина на IV хил. пр.н.е., когато се създава първото поколение локални цивилизации, възникват класите, държавата, правото, частната собственост, пазара. Изграждат се структурно всички равнища на цивилизационната пирамида, създава се системата от цивилизации – световни, локални, глобална (макар да обхваща малка от част от *Ойкумената* – около 15-20%).

Третият кръг включва времето, когато доминира античната световна цивилизация и преобладава второто поколение локални цивилизации, разширяващи своя ареал до 35% от *Ойкумената*. Възникването и разпространението на първите световни империи е върхът на развитие на първия историческо-цивилизационен суперцикъл.

Преходът към *четвъртия кръг* на цивилизационната спирала, извършван от средновековната световна цивилизация и третото поколение локални цивилизации е тежък и продължителен, защото съвпада със смяната на историческите суперцикли. Центърът на цивилизационния прогрес се премества на *Изток (Индия, Китай)*, започва да се формира западноевропейската цивилизация, която е в почти перманентно състояние на военен конфликт с мюсюлманската и другите локални цивилизации. Те, от своя страна, също са доста агресивни (монголите, например, завладяват почти цяла *Евразия*; османците – *Югоизточна Европа*). Преобладава идеационалния социокултурен строй, духовно-политическата сфера укрепва единствено чрез световните религии и агресивното доминиране на църквата, която диктува *de facto* социално-икономическото и политическото развитие на държавите.

Фиг. 4. Спирала на динамиката на цивилизациите

Началото на *петия кръг* на цивилизационната спирала се поставя от прехода на човечеството към ранноиндустриалната световна цивилизация. Технологичният начин на производство, стартовото развитие на промишления капитал и манифактурите, формирането на класите на капиталистите и наемните работници, първите буржоазни революции (холандската и английската) очертават най-важните събития, трасиращи пътя на ранноиндустриалната световна цивилизация. Формиращата се след периода на абсолютизма в икономически най-развитите страни буржоазна демокрация е върхът на цикъла, в това число и

поставя началото на нов политически строй. Формира се четвъртото поколение локални цивилизации. Независимо че по численост на населението и *БВП (Брутен вътрешен продукт)* водят китайската и индийската цивилизации, лидерството преминава към младата и агресивна западноевропейска цивилизация, която се развива с ускорени темпове. В епохата на *Великите географски открития* тя разширява своята експанзия, обхващайки голяма част от света и унищожавайки някои цивилизации (например, доколумбовите цивилизации на *Америка*).

Именно в *Европа* започва великата научна революция (XV-XVII в.), усвояват се блестящите постижения на *Ренесанса*, прочитат важните за духовната сфера преврати на *Реформацията* и *Просвещението*. *Западът de facto* има само няколко опонента – евразийската (*Руската империя*) и мюсюлманската (*Османската империя*) цивилизации.

Върхът на втория исторически суперцикъл е достигнат през *шестия кръг* на цивилизационната спирала, в периода на индустриалната световна цивилизация, когато разцъфтява, а след това залазва четвъртото поколение локални цивилизации и тържествува сегивният социокултурен строй. Промислената революция преобразува технологическото и икономическото пространство, многократно се ускоряват темповете на икономически растеж, които дефинират главния фактор за стремителното увеличаване на населението. Войната за независимост в *Северна Америка* и *Великата френска революция* откриват пътя за радикални трансформации на социално-политическия строй и утвърждаване на буржоазната демокрация. Тези събития са съпроводени от поредица от войни и революции в края на XVIII-началото на XIX в. и през XX в. Залезът на индустриалната цивилизация е безлязан от формирането на мощни тоталитарни държави.

Последното десетилетие на века финализира и съществуващия до тогава биполярен политически ред, бифуркация отъждествявана с политико-икономическия крах на световната социалистическа система и нейния лидер *СССР* и иницирала процеса на трансформация на капитализма. Планетата е обхваната от дълбока цивилизационна криза, предопределена от края на втория исторически суперцикъл.

На границата на XXI в. започва *седмия кръг* на цивилизационната спирала, който, по прогнози, може да обхване два века и да доведе до радикална модернизация на глобалната цивилизация през първите столетия на третия историко-цивилизационен суперцикъл. Започва процес на формиране на хуманистично-ноосферната постиндустриална цивилизация. По прогнози преобладаващият сетивен социокултурен строй ще бъде заменен с хармоничен интегрален социокултурен строй в неговата западна, източна и евразийска модификация.

В началото на седмия кръг, глобалната цивилизация се сблъсква с три предизвикателства. Първото е свързано с демографския фактор: в много държави населението застарява, депопулацията се превръща в доминиращ демографски процес. Вторият е екологическият: запасите от най-важните енергийни и невъзобновяеми природни ресурси са почти изчерпани, съществува реална заплаха от глобална екологическа катастрофа. Ръкавицата на третото предизвикателство е хвърлена от глобализацията, която днес се развива в нейния неолиберален вариант [14]. Неолибералният модел дефинира условия за разширяване и задълбочаване на процесите на транснационализация на икономиката, но фрагментира силно политическото пространство, разликите между богати и бедни държави и цивилизации изглеждат непреодолими.

Набиращата, днес, скорост научно-технологическа революция и формирането на интегрален социокултурен ред създават предпоставки за решаване на анонсираните противоречия. От това, как и в каква степен ще бъдат използвани тези предпоставки, от съвременността и същността на отговора даден от локалните цивилизации и техните държави зависи, дали глобалната цивилизация през XXIII век (вероятно!) ще навлезе в поредния *осми кръг* на цивилизационната спирала или човечеството ще постави началото на “края на историята” си.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развитието на цивилизацията, циклично-генетичните закономерности на тяхната динамика и взаимодействията им имат дълъг, около 10 хил. години исторически път, включващ смяна на исторически суперцикли, световни цивилизации, поколения локални цивилизации. Изследването на цивилизацията, както и на тяхната динамика позволяват да

се погледне в бъдещето, да се реализира сценарийния подход за прогнозиране на развитието на цивилизацията и държавите като социални системи в пространството на XXI век. Това поставя въпроса за изучаване на структурата на генотипа цивилизацията във всичките му аспекти – демографски и екологичен, технологически и икономически, геополитически и всички елементи на духовния живот; за тримерното измерение на цивилизацията (глобална, световни, локални); за хуманистично-ноосферния характер на постиндустриалната световна цивилизация; за паралелното формиране на петото, по-диференцирано поколение локални цивилизации; за определящия характер на системата от цивилизационни ценности; за тенденциите на формиране на световна (кон) федерация от държави и цивилизации.

Литература:

1. Бородкин Ф., С. Айвазян Социальные индикаторы, Москва, Юнити, 2006, 607 с.
2. Гидденс Э. Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах. Пер. с англ. В. Анури. М.: Питер, 2004.
3. Гидьнс А. Социология, София 2004, Унив. изд. Св. Климент Охридски, 879 с.
4. Валлерстайн, Им. Миросистемный анализ: введение, Москва, Территория будущего, 2006, 248 с.
5. ван Кревельд М. Расцвет и упадок государства, 2006, Москва, ИРИСЭН, 544 с.
6. Зиновьев А. Глобальное с верхобщество и Россия, М., АСТ, 2000.
7. Князева Е., С. Курдюмов Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции, Москва, КомКнига, 2007, 272 с.
8. Кузык Б., Яковец Ю. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее, М., Институт экономических стратегий, т. 1, (768с.), т. 2 (648с.), 2006.
9. Кузык Б., Осипов Г., Яковец Ю. Перспективы социокультурной динамики и партнерства цивилизаций, М., Институт экономических стратегий, 2007.
10. Мнацаканян М. Национализм и глобализм: Национальная жизнь в современном мире, Москва: Анкил, 2008, 408 с.
11. Морис А. Глобализация разрушений условий занятости и экономического роста. Эмпирическая очевидность, М.: ТЕИС, 2003
12. Неклесса А. Глобальная экономика. В: Обществознание. Глобальный мир в XXI веке, Под ред. Л. Поляков, М., Юнити, 2007.
13. Ноженко М. Национальное государство в Европе, Санкт-Петербург, Норма, 2008, 344 с.
14. Парашкевова, Л. Подходящ ли е неолибералният модел на глобализацията?, Стопанска академия “Д.А. Ценов” – Свищов, 2001.
15. Яковец, Ю. В История цивилизаций. М., ВЛАДОС, 1997.
16. A summary see under the title: The Lost Continent of Atlantis. – с 1996.
17. Lakeshore Technologies Incorporated. – http://www.laketech.com/AD_LC.html.
18. Luce J. The End of Atlantis: New Light on an Old Legend. – Thames and Hudson, 1969; reprinted Efstathiades Group, 1993.